

УДК 1(091)(477): 821.161.1

ББК 87.3(4 Укр)

ІДЕЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

М.Ю. Голянич

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

У статті на основі аналізу творчості М. Гоголя показано його підхід до розуміння співвідношення людини й суспільства, висвітлено центральну Гоголівську ідею – гармонізації суспільних відносин через “оживлення душі” людини та “християнізацію життя”, підкреслено українськість мислителя та його образне вираження ідеї України.

Ключові слова: ідея, людина, душа, корисна праця, гармонізація життя, суспільство.

Дослідження творчої спадщини та життєдіяльності Миколи Гоголя за своєю глибиною та хвилеподібною активізацією, плідністю міждисциплінарних пошуків, зростанням кількості публікацій особливо в ювілейні роки конституювалися в окрему синкретичну галузь “Гоголезнавство”. У ньому відзначаються вагомим внеском сучасні українські дослідники і розмаїттям тематики та новизною підходів автори “Гоголезнавчих студій” Ніжинського педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Духовно-культурним пам’ятником до 200-ліття від дня народження письменника можна б назвати семитомне видання його творів українською мовою завдяки науковій спільноті Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України. “Набирає силу процес, – слушно відзначив відомий гоголезнавець Ю.Я. Барабаш, – перерішення і переосмислення Гоголевої спадщини під оглядом її поглибленого, позбавленого тиску ідеологічних упереджень та догматичних приписів тлумачення, із врахуванням досвіду західного та екзильного Гоголезнавства, котре раніше відкидалось як “буржуазне” та “націоналістичне” [9, с. 15].

Перевага літературознавчих досліджень, в яких постать М. Гоголя розглядається в “руслі романтизму” (хоча ще М.П. Драгоманов назвав його серед тих, хто “повалив романтизм у Росії” [8, с. 357]), і стереотипного підходу до творчості письменника як здобутку лише російської літератури, до його світоглядної орієнтації й “духовної кризи”, знижує, обмежуючи роллю художника слова, значимість М. Гоголя як мислителя-гуманіста для розвитку російської і української та європейської культур, для утвердження загальнолюдських цінностей. Тому актуалізується вивчення всіх сторін діяльності й творчої спадщини М. Гоголя, зокрема викликають зацікавлення дослідників його філософські, історичні, релі-

гійні, педагогічні, психологічні ідеї, котрі при всій дискусійності тлумачення набувають сучасного звучання. Ще І. Франко, назвавши геніальним М. Гоголя серед визначних діячів, яких дала Україна російській культурі, підкреслив: “Всі ці українці виявили значний вплив на великоруську літературу і в свою чергу сприяли розвитку серед українців гуманних, прогресивних ідей” [16, с. 120].

У складній проблематиці ідейної спрямованості творчості М. Гоголя, його “ідеології”, що “викликала великі суперечки” [10, С. 391], привертають увагу висловлені ним філософські ідеї, висвітлення яких слугуватиме спростуванню несправедливих звинувачень критиками в минулому і упереджених сучасних оцінок “ідейних похибок” визнаного “за одного з найбільших світових письменників 19 віку” [10, с. 391].

Під ідеєю в широкому значенні розуміють основну думку про смисл і сутність розглядуваних явищ чи процесів. “У сучасному філософському мисленні поширеним є тлумачення ідеї як начала внутрішнього конструювання системних утворень” [15, с. 237]. Стосовно художніх творів П. Юркевич, визначаючи ідею як основу, закон, норму явища, розумів під нею “ту одиничну, неподільну й цілісну думку митця, з якої, як живої сили та творчої сутності, народився, розвинувся й зорганізувався у прекрасне ціле його твір” і яка проходить через усі частини твору, пов’язує та “оживлює” їх [19, с. 4]. Аналіз творчої спадщини письменника відкриває можливості зрозуміти його ідеї, визначити їх інтенціональність, значення й вплив на його формування як мислителя і водночас на зміни дійсності. Роль ідей позитивно оцінював М. Гоголь, пояснюючи в листі до О.О. Смирнової головну мету книги “Вибрані місця із листування з друзями”: “Мені хотілось тільки поселити через неї в голову ідеал можливості робити добро, тому що є чимало істинно доброзичливих людей, які змучилися від боротьби і засмутились думкою, що нічого не можна зробити. Ідею можливості, хоча й віддаленої, треба носити в голові, тому що з нею, як із світильником, все ж таки відшукаєш щось зробити, а без неї зовсім залишишся в потемках” [7, с. 263].

При цьому він застерігав від абсолютизації ідеї, щоб не відриватися від реальності життя. Окремі ідеї, висловлені автором в різних формах, іноді сприймаються сучасниками як незрозумілі, утопічні через їх спрямованість у далеке майбутнє й оцінюються як хибні, хоча вони просто інші за своєю прихованою сутністю. Тому доцільно замість поділу на “правильні” чи “хибні” ідеї говорити про оригінальність, самобутність письменника-мислителя, що виразив якусь нову чи вже відому ідею в новій художньо образній формі на відміну від глибокого обґрунтування у філософських чи наукових працях. М. Гоголь формувався як мислитель, засвоюючи та переосмислюючи суспільні ідеї, безперервно ще з юнацьких років самовдосконалюючись у пошуках центральної ідеї та орієнтирів своєї життєдіяльності на “служіння всій Русі”.

В.Г. Короленко, назвавши М. Гоголя “тільки письменником”, вказував на загальну “громадянську наперед задану ідею, яка “полягала в тім, щоб у кріпосницькій Росії знайти важіль, котрий міг би вивести її з тодішнього становища. А оскільки все зло заключалось не в устрою, а тільки в душах, то, очевидно, потрібен такий важіль, котрий, не зачіпаючи форм життя, міг би чудесним способом зрушити з місця вся руські душі, пересунути в них моральний центр ваги від зла до добра ... Гоголь мріяв, що він, художник, дасть в ідеї той досвід, по якому потім піде вся Росія”, що він хотів вказати в народі сили, “готові для великого руху” стати всім “добрими християнами”, бо тільки “голос любові” “може внести примирення в усі верстви держави”. Але Гоголь, мов, налякався “страшної правди”, тому “під впливом хибних ідей, що розвинулись у відриві від життя, він зрадив власному генію...” [5, с. 302, 309].

Подібні оцінки давали сучасники, зокрема В.Г. Белінський, котрий спочатку позитивно відгукувався на перші Гоголівські твори, як “сміх крізь сльози” на кріпосницький лад, а в 1847 р. засудив “хибні релігійно-реформаторські ідеї у книзі “Вибрані місця із листування з друзями”. Досліджуючи творчість М. Гоголя як релігійного мислителя, В. Зінківський вважав, що у нього було декілька центральних ідей, але вони не склалися “в цілісний і завершений світогляд... тому, що проблематика, якою він був зайнятий, була складнішою, аніж це здавалося йому, аніж це здається багатьом і нині”, що в центрі ідейних шукань письменник ставив ідеал “прекрасної людини” [12, с. 413, 414].

На думку сучасного гоголезнавця П. Михеди, в комплексі ідей перетворення світу й відродження Росії, що привернули увагу М. Гоголя на протигагу ідеям богоборчої епохи Просвітництва, викристалізувалась його ідея апостольства, яку намагався втілити в останній період життєтворчості. “Гоголь ... до всього доходив власним розумом, ... тому й потребував інформації про сучасний світ. ... І у вируючому ідеями й рухами Парижі, й у сконцентрованому на вічності Римі він шукав відповіді на свої “прокляті” питання. І знаходив власне їх рішення, – пише дослідник, підкресливши, що “Тоголь бачив себе апостолом нової діяльної віри, що мала привести до Преображення сучасну людину...” [14, с.16-17, 23]. Але “...ідея, що вела його життєвою дорогою, була осміяна російським суспільством” і тому “апостольський проєкт” зазнав краху, що стало “особистою катастрофою для Гоголя”, котрий “зробив своє життя заручником високої мети власного слова”, – висновує П. Михед своє міркування про негативний вплив зовнішніх суспільних факторів на спроби М. Гоголя реалізувати свою ідею “проповідника нового християнства” [14, с.23, 30]. Російські мислителі, що орієнтувалися на загальне – суспільство, державу, не зрозуміли сутності ідейних пошуків, світоглядної орієнтації М. Гоголя на вищі духовні цінності, не сприйняли його заклик “вдивлятися в душу”, відкривати в ній любов, бо сама людина є витвором Божої любові. У своїй творчості письменник підняв-

ся до філософського осмислення проблеми людини та пошуку глибинних шляхів самореалізації людини як духовної істоти. Лише поодинокими були ті, хто більш справедливо оцінювали М. Гоголя як мислителя. Його сучасник П.В. Анненков після зустрічі в Парижі 1846 р. відзначив: “Гоголь постарів, але набрав особливого роду краси ... мислячої людини. ... Це було обличчя філософа” [1, с. 105].

Гуманістичну спрямованість ідейних пошуків М. Гоголя підкреслив Т. Шевченко, зізнаючись, що дуже жалкує, бо не познайомився особисто, але “завжди читав Гоголя із насолодою”. В листі із Оренбурга до В.М. Рєпніної 7 березня 1850 р. Т. Шевченко писав, що захоплюється зміною її думки про Гоголя, зрозумінням його “християнської мети”, бо “Гоголь – істинний знавець серця людського! Наймудріший філософ!”, перед ним “треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов’ю до людей” [18, с. 268, 267].

М. Гоголя як філософа найповніше представлено у наукових студіях історика української філософії Д. Чижевського та його учня Л. Миколаєнка. Вони назвали його разом із Г. Сковородою тими, “хто ставить проблеми” що “найбільше наближувалися до “ідеалу внутрішньої гармонії” [17, с. 12, 18]. “Ключ до світу Гоголь знайшов у власній душі, де його знаходили великі філософи”. “На думку Гоголя, ... треба вносити у світ гармонію, добро, красу, працювати над тим вічним, що є найдорожче для нас”, – писали автори, підкресливши, що він “... перейнявся ідеєю вказати на цю високу мету життя...”, “оживити душі” і в цьому “стоїть необмежений оптимізм Гоголя, віра, що все йде, що все направляє на добро” [17, с. 88, 89, 101]. Таким чином автори через призму релігійності письменника розкривали етичні, естетичні погляди й дотично звернули увагу на поставлену М. Гоголем проблему співвідношення людини й суспільства. Хоча у XIX столітті було поширеним державоцентристське розуміння суспільства, М. Гоголь вже акцентував увагу на людину, поставивши її перед спільнотою. Він вважав критерієм сенсу життя – щастя людини, тому й добродійність, служіння на спільне благо – основною засадою діяльності людей. Ще замолоду вирішив “розпочати працю важливу ... задля щастя громадян”, “зробити хоч найменшу користь через служіння народові, “всій Русі”. Романтично витворивши “Петербурзьку легенду” про європейську столицю, М. Гоголь пов’язав з нею особисті сподівання на самореалізацію і водночас можливість прислужитись “оновленню” Росії і таким чином допомогти своєму народові у просвітництві, культурі, “виклопотати Малоросії звільнення від всіх податків”. Ще в Ніжині завдяки інтелектуальній атмосфері українських мислителів М. Гоголь почав задумуватися про майбутнє, як пояснив у “Авторській сповіді”, раніше всіх ровесників, які “думали ще про ігри”, увірував, що “мене очікує широке коло дій і що я зроблю навіть щось для спільного добра” [6, с.436]. Сократівська ідея добродійності спрямовувала думки, як зізнавався у листі до матері вісімнадцятирічний

Микола, у майбутнє, яке пов'язував із Петербургом. Але “Петербург мені здався зовсім не таким, як я думав, – я уявляв його набагато красивішим, величнішим” [7, с.28], писав матері молодий М. Гоголь, відзначивши дорожнечу петербурзького життя. Петербург з усіма контрастами та впливами створює соціокультурний простір, в якому окрема особистість відчужується. Тому “Петербурзька мрія” М. Гоголя розвіялася під впливом реалізму життя і змінилася ідеєю Києва, куди намагався втекти письменник від “північного клімату”. Напередодні 1834 року М.Гоголь роздумуючи про майбутнє, порівнював Петербург із Києвом: “Де відзначу я тебе великими трудами. Чи серед цієї купи накиданих один на другого будинків, гримучих вулиць, кипучої меркантильності, цієї безобразної купи мод, парадів, чиновників, диких північних ночей, блиску й низької безбарвності? Чи в моєму прекрасному, прадавньому, обожнюваному Києві, увінчаному багатоплідними садами, оповитому моїм південним, прекрасним, чудовим небом, чарівними ночами, де гора обсіпана кущами із своїми ніби гармонічними урвищами, і підмиваючий її мій чистий і швидкий, мій Дніпр. Чи там?” [6, с. 16, 17].

У листі до М.О. Максимовича в липні 1833 р. М. Гоголь писав: “Киньте насправді кацапію, та їдьте в гетьманщину. Я сам думаю те ж зробити і наступного року махнути звідси. Дурні ми... Для чого і кому жертвуємо всім. Їдьмо! Скільки ми там назбираємо всякої всячини” [7, с. 63]. Він висловив сподівання: “Так, це славно буде, якщо ми займемо з тобою Київські кафедри. Багато можна буде зробити добра”. Київ “нехай перетвориться в руські Афіни, богоспасаєме наше місто!” [7, с. 68, 71]. Мріючи про “нове життя серед такого хорошого краю”, про оновлення сил, через кілька місяців повідомляв: “Тепер я зайнявся за історію нашої єдиної, бідної України. Ніщо так не заспокоює, як історія. Мої думки починають литися тихше й стрункіше. ... Мені здається, що я напишу її, що я скажу багато того, чого до мене не говорили” [7, с. 66]. М.Гоголь не дочекався призначення у Київський університет, очевидно через “малоросійство”, як його сприймали в Петербурзьких колах, про що вказав П.В. Анненков, згадуючи факт передачі Гоголю задуму “Ревізора” і “Мертвих душ” Пушкіним, який не зовсім охоче поступився своїм надбанням... і в колі своїх домашніх говорив, сміючись: “із цим малоросом слід бути обережним...” [1, с. 49]. Хоча “Київський задум” не здійснився, зате засвідчив оформлення більш чітко ідеї України, яка раніше образно виражалася в художніх творах “Вечори на хуторі біля Диканьки”, “Тарас Бульба” та інших. “У творчості Миколи Гоголя відродилася, постала, мов казковий птах Фенікс, забута, упосліджена, колоніально пригнічена Україна і відкрилася своєю могутньою духовною енергією, спрямованою на неминучий вихід із хаосу буття на простір набуття національної гідності” [11, с. 7]. Ця ідея України поряд з іншими спрямовує думки М. Гоголя до пошуку внутрішньої самоідентичності та усвідомлення своєї місії як мислителя-пророка. Він, перебуваючи в єв-

ропейських країнах, називає себе українцем, хоча в листі із Франкфурта до О.О. Смирнової в грудні 1844 р. на її запитання відповідав: "...сам не знаю, яка у мене душа, хохлацька чи руська, знаю тільки те, що ніяк би не дав переваги ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. ...Обидві природи щедро обдаровані Богом..." [7, с.214]. Письменник не вип'ячував національні відмінності, а шукав спільне й особливе у національних характерах українців і росіян, підкреслюючи, що справжню національність слід бачити не в зовнішніх формах (в "сарафані"), а в самому духові народу. Він висловив цікаві думки щодо історії та особливостей формування українського народу в процесі перетворення "мирних слов'янських поколінь" у войовниче об'єднання козаків для захисту своїх земель від східних кочовиків і водночас піднявся до узагальнення всесвітньоісторичних процесів. Уся історія людства супроводжується його боротьбою з природою і велетенськими перешкодами. Тому неодноразово висловлював письменник думку про врахування природніх чинників, географічного середовища, навіть клімату при розгляді соціальних процесів. Сприятливі чи несприятливі природні умови впливають по-різному на людину, народ, його добробут, на прояв позитивних чи негативних рис людей. Земля, природні ресурси найчастіше стають об'єктами боротьби, навіть зумовлюють абсурдні війни, коли завойовник кидає всі сили держави на загарбання клаптика землі, на якому навіть "ніде посадити картоплю" [3, с.18]. Заради землі проявив зажерливість навіть священик, який уже "зашахрував чималий шмат" від маєтку матері М. Гоголя, який звертається в листі до П.П. Косяровського захистити її від таких грабіжників [7, с. 28]. Через кілька років письменник писав І.І.Дмитрієву: "... мені сумно було дивитись на розладнане господарство моєї матері, бо в цьому родючому краю "народ бідний, маєтки зруйновані", а поміщики замість "братись за мануфактури та фабрики"... , з горя тільки й полюють зайців" [7, с. 52, 53]. Характер впливу природніх чинників залежить від людей, бо "старосвітські поміщики" на своїй малоросійській землі зберегли свої національні традиції, "простосердечні прізвища" (Товстогуб) на противагу тим "низьким малоросіянам, які видираються із дігтярів, торгашів, наповнюють, як саранча, палати й присутствені місця, здирають останню копійку із своїх же земляків, наводняють Петербург ябедниками, наживають на решті капітал й урочисто додають до прізвища свого, що закінчується на "о" склад "въ" [3, с. 7], – констатував М. Гоголь, вказавши на прискорення деформації людських якостей у чужому природному середовищі. Він висловив цікаву думку про те, що "положення землі впливало на цілі нації, дало особливий характер, дало одному народу всю діяльність життя, інший засудило на застій, мало вплив на норони, звичаї, правління, закони" [6, с. 36]. При цьому письменник ще у ХІХ столітті висловив актуальну й тепер екологічну ідею: "форми землі священні й зміна їх неминуче накличе нещастя на народ" [6, с. 37]. Людина посту-

пово стає вище природи, яка перетворюватиметься в предмет мистецтва, передусім в Європі під “високим генієм християнства”, – прогнозував М.Гоголь [6, с. 46].

У природі діє закон гармонії, “йде все в лад і мудро”, як наголосив письменник, а люди через метушню вносять безлад, безглуздя, що й ускладнює суспільний розвиток. При цьому М. Гоголь, вивчаючи історію, збираючи матеріали із всесвітньої та історії України, намагався пояснити становлення людства як безперервний процес, в якому кожен народ відіграє неповторну роль в своєму піднесенні і послабленні під впливом внутрішніх і зовнішніх сил і який представляє собою чередування певних історичних подій. Він доводив вирішальний вплив внутрішніх сил, серед яких релігія, ідеї, віра, освіченість, на піднесення ролі народу і зміцнення держави. Народ в свою чергу може спричинити нові зміни, вплинути на хід історичних подій, як це зробило українське козацтво – “одне із знаменних явищ європейської історії” [6, с. 55].

Письменник, показавши взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників суспільного розвитку, прийшов до висновку про суперечливе поєднання тенденцій змінюваності із “вічними” засадами суспільного життя– стремління до гармонії. М. Гоголь, визнаючи закон змінюваності у природі й суспільстві, розмежовував зміни впорядкування, що приводять все до ладу, і зміни, наслідком яких є хаос, “безлад”. Перевороти, соціальні потрясіння не приводили до виправлення натури людини, яка залишається лживою, “неправдивою”. Тому він відкидав критику В.Г.Белінського – прихильника насильницьких дій, який признавався, що якби був царем, то став би “тираном в ім’я справедливості”, бо людей ... насильно треба вести до щастя”. ... Белінський таврував Гоголя зрадником, проповідником рабства, – так писав російський філософ М.О. Бердяєв, назвавши Белінського попередником більшовицької моралі [2, с. 34, 35]. М. Гоголь, спростовуючи “розлютованого критика” В.Г.Белінського, аргументував: “Ви говорите, що врятування Росії в Європейській цивілізації. Хоч би ви визначили, що треба розуміти під назвою Європейської цивілізації, яку бездумно повторюють всі. ... Тут ... такі руйнівні, знищувальні початки ... Європейська цивілізація стала примарою. ... нинішні комуністи й соціалісти пояснюють, що Христос повелів віднімати майно і грабувати тих, які нажили собі багатство. Спам’ятайтесь!” [7, с. 322]. Цивілізація, про яку говорив В.Г.Белінський, орієнтує людей на погоню за таким багатством, щоб “насолодитися всіма комфортами”, зауважив М. Гоголь, підкресливши, що суспільство змінюється, й недоречно критику хвалитися знаннями про це явище, щоб “ручатись за цього щохвилино мінливого хамелеона?” [7, с. 325]. Ні реформи, ні особлива література, ні безпорядки, ні “гарячі голови” не “перевиховують суспільство”, бо воно “твориться само собою, суспільство складається із одиниць. Потрібно, щоб кожна одиниця виконала повинність свою. Треба нагадати людині, що вона зовсім не матеріальна

скотина, але високий громадянин високого небесного громадянства”, – переконував М. Гоголь [7, с. 326]. Тому починати зміни позитивні треба із конкретної людини, щоб змінилось на краще й суспільство.

Своє покликання “добре вплинути на суспільство” М. Гоголь виразив у головному творі “Вибрані місця із листування з друзями”, яким сподівався повернути багатьох до того, що “має бути вічне” й незмінне, бо в книзі моєї справа душі” [7, с. 276]. Мислитель у оригінальній художньо-образній формі епістолярного жанру міжособистісного спілкування висловив центральну ідею гармонії у співвідношенні людини й суспільства, головною умовою реалізації якої визначив “дух і індивідуума, і народу”. Він закликав відчувати гармонію в собі і в світі, працювати над тим, що є найдорожче і привносить в життя добро й любов. Все, що порушує гармонію в людині і навколо неї треба усувати. Тому ще в Ніжині М. Гоголь почав спостерігати “безперервні рухи, галас в магістраті, засилля “нікчемних існувателів”. В листі до П.П. Косяровського писав: “Неправосуддя, величезне в світі нещастя, більше всього розривало моє серце. Я присягнув жодної хвилини короткого життя свого не витратити, не зробивши блага. Два роки займався вивченням прав інших народів..., тепер займаюсь вітчизняними ...” [7, с. 23]. “В історії нашого народу, – підкреслював в листі до А.М. Вільгорської, узагальнюючи спостереження про негативні явища, – ... розпуста, безпорядок, смути, темні породження невігластва, так само як розбрат і різні незгоди були у нас ще можливо в більшій мірі, ніж де-небудь” [7, с. 301]. Все потворне в людині розширюється до соціального зла, яке нівелює людське і постає у збірному образі чорта. Заслугою М. Гоголя вказав Д.С.Мережковський є те, що першим побачив чорта без машкари, зрозумів страшенність “звичайного паскудства”, показав це обличчя не фантастичним, а реальним “людським”, ... обличчям натовпу, ... майже нашим власним обличчям у ті хвилини, коли ми не насмілюємося бути самими собою і погоджуємось бути “як усі” [13, с. 299]. До порушення гармонії веде спокуса багатством – основна хвороба людей, що виявляється в стяжательстві, черствості, жадібності й спричиняє злодіяння. Зовнішні фактори – несправедливість, спотворення суспільних відносин, авторитарність і закостенілість державного ладу, війни, пригноблення та інші впливають негативно, порушують соціальну структуру (козаки гинуть і по кожному “заплаче стара мати”, втрачаючи синагодувальника, захисника сім’ї), ведуть до роздвоєння особистості, нелюдських вчинків, цинізму (шлюб став вигідною оборудкою, бо дворянин або купець – кращий жених, а наречена – на те й товар, щоб дивитись), породжують підлість, ницість (нелюди мають пристрасть напаскудити ближньому без всякої причини), жорстокість, скупість, здирництво, ошуканство (поміщики морять голодом кріпаків чи перепродують навіть мертві душі, а Чичиков, засвоївши батькову настанову “все проб’еш на світі копійкою”, ще на таможні збагатився, став купцем, ко-

ристоклюбним “набувальником”), жадібність (управителі “тепер всі грішать”, думають не про державні справи, а збирають хабарі, що стало звичним навіть для тих, хто від народження не був безчесним), зрадництво (свій свого продає, забуваючи інтереси народу, рідну мову), розбещеність через підступний обман, мерзенні дії для збуту поганих товарів. Втрата людських якостей пов’язана з дезорганізацією суспільних верств і відносин між ними (як коти із собаками гризуться дворяни, купці між собою, селяни, “навіть чесні і добрі люди між собою в розбраті. Все пересварилось”) [6, с. 272], ті люди, що живуть тільки через одну стіну, здається, ніби живуть за морями [6, с. 276], – констатував загальне відчуження письменник. Він показав, що люди втрачають свою сутність, унікальність, перетворюються в натовп, що відбувається “оречевлення людини”, бо замість особистості важливіші зовнішні атрибути (ніс, бакенбарди, вуса, шинель, манера), бо “дворова дівка”, “кучер тверезий” продаються так, як і коляска чи кінь, бо “маленька людина” безлика і втрачає людську гідність.

Виявлені порушення гармонії в суспільстві, на думку М. Гоголя, треба не тільки показувати, але й шукати шлях і засоби гармонізації суспільного життя. Одним з таких найвпливовіших засобів вважав сміх, що має велику силу впливу на викорінення негативних явищ. Усвідомивши себе “сатиричним письменником”, він “наважився зібрати в одну купу все погане в Росії..., всі несправедливості, щоб за одним разом посміятися над усім”. Комедію “Ревізор” назвав таким першим твором [6, с. 438]. Постановка п’єси справді викликала бурхливу реакцію: “Всі проти мене, – писав автор М.С. Щепкіну, – чиновники ... кричать, ... поліцейські..., купці..., літератори проти. Представляю, що ж було б, якби я взяв що-небудь із петербурзького життя, яке мені більше і краще тепер знайоме, ніж провінція” [7, с. 97, 98]. Після “Ревізора” відчув потребу, як пояснював письменник, більш повно “вивести множину різноманітних характерів” [6, с. 438]. У поемі “Мертві душі” та інших художніх творах відкрив, на думку М.О. Бердяєва, найгірші сторони російської дійсності, в якій “повно потвор і мармиз”, нелюдського, спотвореного в людині, несправедливості, нерівності в соціальному ладі [2, с. 68]. М.Гоголь зізнався, що дуже вразив поемою О.С. Пушкіна, котрий, хоч завжди охочий до сміху, по завершенні читання перших глав промовив: “Боже, яка смутна наша Росія!”, і тому “став думати тільки про те, як би зм’ягчити те тяжке враження...”, хоча для першої частини поеми потрібно було “саме людей нікчемних”, бо в них зібрані риси від тих, котрі вважають себе кращими від інших, тим самим показати “все паскудство”, щоб викликати “огиду від моїх персонажів, від їх мізерності” [6, с.262]. У письменника виникло внутрішнє незадоволення, бо те, над чим сміявся, ставало сумним. “Сміх крізь сльози” виявився одностороннім засобом для викриття негідних, мізерних рис людини та негативних сторін суспільного життя й тим більш для вирішення головного питан-

ня: не лише виявляти “паскудство” і закликати до його усунення, але яким чином привносити гармонію у світ.

Для цього передусім треба пізнати “ті закони вічні, якими рухається людина і людство взагалі” [6, с. 441], відчуті душу, відкрити в ній живу душу, любов до іншої людини, бо любов – “вітчизна душі”. “Душа зайняла мене всього, – писав М. Гоголь до О.О. Смирнової в грудні 1844р., повторивши через кілька років В.Г. Белінському: ...“... в книзі моїй справа душі”, відповівши, що не чекав від критика, якого вважав доброю людиною, такого сердитого, розлюченого погляду на книгу “Вибрані місця із листування з друзями” [7, с. 276]. Гоголів задум написати таку книгу випливав із ідеї гармонізації, християнізації життя. “Я книгу складав зовсім не для того, щоб сердити Белінських, Краєвських, Сеньковських ... Я дивився всередину Росії..., – пояснював автор в листі А.О. Россету [6, с. 255], бо чесно служити Росії, треба мати дуже багато любові до неї, ... треба мати багато любові до людини загалом і зробитися справжнім християнином в повному розумінні цього слова” [6, с. 439].

Цю свою книгу М. Гоголь назвав ключем до розуміння всієї творчості, бо вказав шляхи оновлення суспільства і людини. Мало хто із його сучасників зрозумів головну ідею гармонізації суспільного життя на християнських засадах, а багато дослідників потрактували книгу як ідейну переорієнтацію, як вираження “духовної” кризи письменника, його утопічну теорію.

Мислитель взяв своїм предметом – життя в його дійсності, постановив “пізнати краще природу людини взагалі і душу”, – без чого нема ясного бачення недоліків і достоїнств кожного народу [6, с. 441]. У книзі багато хиб, самокритично визнав автор, – але “є в ній багато того, що не скоро може бути доступне всім”, щоб її відчувати, треба мати добру душу, що вміє любити повною і глибокою любов’ю [6, с. 466]. Найпершим кроком радив письменник – це пізнати душу, щоб привести її до ладу, а для цього треба ревізувати все, що є в нас, особливо у “душевному городі..., в якому бешкетують наші пристрасті, як погані урядовці, обкрадаючи скарбницю власної душі нашої!”, тому й закликав: “...вигонимо наших душевних шкідників” [4, с. 374, 375]. Положення про самопізнання, самооцінку, самоочищення окремої людини набуває значення ідеї морального вдосконалення суспільного життя. Гармонізація життя відбувається через працю. Приймавши Сквородинівську ідею спорідненої праці, М. Гоголь розвинув її, вказавши на покликання людини в процесі праці “сіяти зерна добра й краси”. Корисна праця дає “душевну радість, тривке становище в світі”, бо людина виконує призначення – “працею добувати хліб”. Письменник вбачав в праці вищу духовну цінність, основу і умову розвитку людини й суспільства, підкреслював значення правильної організації праці, щоб приносила задоволення і благотворно впливала на людину, щоб сприяла гармонізації

відносин між соціальними верствами на засадах справедливості і спорідненості. М. Гоголь закликав “мати любов до праці”, “полюбити господарство” і не стільки тому, щоб примножити доходи, бо “гроші грошима, – а тому, що все це справа рук твоїх ..., ти творець всього...”, в праці насолода, сама тут наслідує Бога людина” [5, с. 72]. Корисна праця кожної соціальної групи слугуватиме не лише примноженню матеріальних благ, але й удосконаленню структури суспільства, гармонізації суспільних відносин. Письменник підкреслював також важливу роль мистецтва та митців, науки, освіти та освіченості, Церкви і духовенства в удосконаленні суспільного життя, але наголошував на “преображенні душі” кожної людини. “Без цих своєрідно працюючих одиниць не бути спільному прогресу” [7, с. 288]. Таким чином, розгляд основних положень про співвідношення людини і суспільства, висловлених М. Гоголем, дає підставу виокремити як центральну ідею – гармонізацію суспільного життя на засадах християнської моралі, яка залишається актуальною в сучасному українському суспільстві.

Література

1. Аннеков П.В. Литературные воспоминания / Вступ. ст.. В.И. Кулешова... – М.: Правда. – 1989. – 688 с.
2. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
3. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 2. – М.: Правда, 1984. – 320 с.
4. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 4. – М.: Правда, 1984. – 431 с.
5. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 6. – М.: Правда, 1984. – 319 с.
6. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 7. – М.: Правда, 1984. – 527 с.
7. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в восьми томах. – Т. 8. – М.: Правда, 1984. – 399 с.
8. Драгоманов М.П. Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
9. Енциклопедія Сучасної України. Т.6. К.: 2006. 711 с.
10. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. Т.1. – Львів, 1993. – 400 с.
11. Жулинський М. Гоголь- дух і слово //Гоголь Микола. Зібрання творів у семи томах. Т.1. К.: Наукова думка, 2008. – С.5-8.
12. Зінківський В. М.В. Гоголь у його релігійних шуканнях //Україна: філософський спадок століть. Хроніка – 2000. Випуск 37-38. – К.: 2000. – С. 413-419.

13. Мережковський Д.С. У тихому болоті (Гоголь і чорт. Дослідження) // Історія філософії України. Хрестоматія. Навч. посіб. К.: Либідь, 1993. – С.298-315.
14. Михед П. Микола Гоголь – апостол живих душ //Гоголь Микола. Зібрання творів у семи томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 2008. – С.9-30.
15. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.
16. Франко І. Южнорусская література // Франко І. Зібрання творів у п'ятидесяти томах. – Т.41. – К.: Наукова думка, 1984. – С.101-161.
17. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт.. //Під заг. ред. В. Лісового. – Т.1. – К.: Смолоскип, 2005. – 402 с.
18. Шевченко Т. Твори у п'яти томах. – Т.5. – К.: Дніпро, 1971. – 544 с.
19. Юркевич П. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 416 с.

*Стаття поступила в редакційну колегію 30.12.2009 р.
Рекомендовано до друку докт. філос. наук, професором Возняком С.М.*

THE IDEA OF SOCIAL HARMONIZATION IN THE WORKS BY MYKOLA HOHOL

M. Y. Holyanych

*PreCarpathian National University named after Vasyl Stefanik,
Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57
tel. +380(342)59-60-15; e-mail: kf@pu.if.ua*

On the basis of the analysis of works by Mykola Hohol the article highlights his approach to understanding of the 'a human being – society' correlation. The article deals with the central Hohol's idea of that of the social relationship harmonization by means of 'the human's revival'. The author's Ukraine-oriented thinking as well as his vivid expression of the idea of Ukraine is underlined.

Keywords: *the idea, the human, the soul, life harmonization, useful labour, the society.*